

Олександр Євтух

доктор економічних наук, професор,

Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»,

м. Луцьк, Україна

80808.alex@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-0090-9953

ПРИРОДА І ПРИНЦИПИ БАГАТСТВА ЛЮДСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕПОХИ ЗМІН: ПОГЛЯД ФІНАНСИСТА

Запитання «Як бути багатим?» і «У чому причини багатства?» здавна турбували людство.

Широке наукове обґрунтування рішення ця проблема починає набувати лише у період поширення товарно-грошового обігу та розвитку економічної науки. В XVII-XIX ст. вчені, які досліджували різні економічні проблеми, все більше та більше торкалися питань багатства.

Найбільш фундаментальне дослідження у свій час з цього питання надав А. Сміт у своїй видатній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів». Він зробив висновок, що багатство нації визначається «...по-перше, здібностями, вмінням та кмітливістю, з якими застосовується праця народами, а по-друге, відношенням тих, які зайняті корисною працею, і числом тих, які нею не зайняті» [13, с. 17].

Наступні дослідження показали, що на рівень багатства впливають клімат, наявність корисних копалин та інші природно-географічні умови. Так, А. Маршал відзначав, що народи, які мешкають у місцевості з дуже спекотним або дуже холодним кліматом, менш придатні до продуктивної праці. «Жаркий клімат, на думку англійського вченого, руйнує енергію людини. В більш прохолодному кліматі природа створює умови, які стимулюють людську енергію» [9, с. 145]. На думку німецького вченого М. Вебера, протестантська етика зробила населення Західної Європи і, перш за все, Німеччини більш заможними [2]. Про фактор

реформаторства у розвитку багатства писали немало вчених, серед яких був і А. Маршал [9]. Протестантизм, на думку цих вчених, сприяв зростанню працездатності населення та залучав до продуктивних відносин багатьох людей.

Дослідження економічної історії звертає нашу увагу на те, що в країнах з обмеженими природними ресурсами при певних свободах у населення з'являються прагнення і вміння до найбільш ефективного їх використання. Прикладом цього може бути англійський феномен ведення господарства, що виник у світовій економіці в XVII-XVIII ст., а також досвід Японії та Південної Кореї в XX ст.

Водночас необхідно зазначити, що в світі існують країни, мешканці яких демонструють високу продуктивність праці в різних кліматичних умовах і за наявності значних природних ресурсів. Яскравим прикладом цього є Сполучені Штати Америки. На думку німецького економіста Л. Брентано, американське економічне диво стало можливим завдяки тому, що американці ефективно використовують ресурси і, перш за все, трудові [10]. Він вказував, що низький рівень продуктивності праці в Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст. був зумовлений дешевою робочою силою. При цьому в США було недостатньо трудових ресурсів, що зумовили швидкий технічний прогрес цієї країни. На думку сучасних дослідників С. Коена та Д. Делонго, прагнення американців до технічного прогресу залишається і понині, що є основною причиною багатства США та її громадян [8].

На думку професора Браунського університету Г. Одеду, джерелом багатства країн є, перш за все, доступ до освіти широких верств населення, а також застосування ним отриманих знань при використанні сучасних технологій [12].

Одночасно два професори зі США Д. Аджемоглу і Р. Джеймс відкидають «географічну, кліматичну, ресурсну, культурологічну та освітянську гіпотези багатства». Вони у своїх дослідженнях намагаються довести, що причиною багатства країн та їх населення є наявність політичних і економічних свобод громадян в державі, а також їх рівного доступу до ресурсів та влади [1]. Для обґрунтування своїх висновків вони наводять історичний

досвід розвитку Північної й Південної Кореї. Проте тут важливо зауважити з приводу висновків американських професорів, що сьогодні велика та потужна в економічному плані країна – КНР – за рейтингом багатьох західних установ і організацій займає одне з останніх місць за рівнем свобод своїх громадян, але ця країна зовсім не бідна. Так, за рейтингом політичних і громадських свобод відомої громадської організації Freedom House в 2023 році КНР зайняла 191 місце з 210 країн світу, тоді як Україна й Албанія займають відповідно 121 і 89 місця [18], проте ВВП на душу населення в КНР більше, ніж в Албанії та Україні. Так, у Китаї він становить 19484 дол. США, в Албанії – лише 15533 дол., а в Україні ще менше – 14289 дол. США (на 2022 рік) [16]. Тому доцільно все ж таки вченим не обмежувати свої дослідження тільки політекономічними причинами багатства і відкидати інші.

Висновки багатьох вчених, які наведені вище, звичайно мають певні докази та обґрунтування причин багатства людини і націй, які в тій чи іншій мірі реально діяли та діють у різних країнах і в різні часи. Проте факторів багатства завжди багато і вони, як правило, не є остаточними та часто взаємопов'язані між собою. Однак, де найголовніша ланка, яка дає нам можливість вирішити весь ланцюг проблем з розвитком багатства людини і націй?

Аналіз вищенаведених праць свідчить, що вчені у своїх дослідженнях обмежувались історичними, соціальними, політекономічними або географічними підходами. Вони недостатньо використали фундаментальні положення економіки і, перш за все, фінансів.

В епоху змін, як відомо, змінюється вся наукова парадигма, у тому числі і економічна [4]. У багатьох дослідників змінюються уявлення про класичні закони та принципи, з'являється нове бачення економічних проблем та їхнього вирішення. У деяких вчених змінюється і уявлення про причини та природу багатства.

Як вже було доведено раніше, в основі багатства людини і націй є їхня здатність створювати вартість, точніше її збільшувати. Згідно з основним законом вартості, вартість зростає у процесі її руху (обміну) на ринкових принципах. Зрозуміло, що чим більше

і швидше вона обертається, тим швидше і більше вона зростає [5, с. 101]. Тому природно джерелом багатства є рух (обіг) вартості в економічному середовищі, тобто обіг товарів і послуг. В основі обміну (продажу) товарів та послуг на ринкових засадах, як вже було раніше визначено, знаходяться зобов'язання (відповідальність) і довіра суб'єктів ринкових відносин: продавця та покупця [6, с. 250]. Довіра і відповідальність, що формують взаємодопомогу у відносинах людей у процесі обігу обмеженої корисності, є фундаментальною основою обігу вартості: основним принципом зростання багатства.

Проведений аналіз свідчить про те, що збільшення довірчо-відповідальних відносин у суспільстві в XVIII-XIX ст. значно вплинуло на розвиток ринку цінних паперів і, перш за все, на пред'явника [7]. На думку В. Зомбарта, кредитні відносини вже в XIX ст. знаходять «...свій чистий вираз лише в папері на пред'явника» [8, с. 113]. Взагалі поява паперових грошей як цінних паперів на пред'явника, значно вплинула на обіг вартості, і цей факт став можливим завдяки розвитку довірчо-відповідальних відносин між всіма громадянами та владою.

Країни Західної Європи і США почали активно збільшувати обіг вартості в кінці XVII ст. та на початку XVIII ст. на основі широкого використання паперових грошей. Чому в цей період в Європі та США почали широко обертатися паперові гроші? Цьому сприяв ряд причин. Перше і головне те, що християнський світогляд та духовна революція XVI–XVII ст. сприяли зміцненню довірчо-відповідальних відносин серед населення західних країн. Друга причина, що сприяла розвитку широкого використання паперових грошей – це поява верстата для друку. Друк грошей, а, перш за все, книжок, газет і насамперед Біблії сприяв розвитку фінансових відносин. Так почалась друга інформаційна революція, яку можна пов'язати з революцією у фінансових відносинах та зростанням багатства народів. Гроші почали швидко обертати вартість між суб'єктами ринку в Європі та США. Віра в Бога і любов у християнському братерстві сприяли дії основного принципу економіки «довіри-відповідальності». Цей факт добре

розуміли фінансисти США та Європи, коли вони робили напис на національних грошових знаках (на американському доларі: «IN GOD WE TRUST», напис на швейцарських франках: «DOMINUS PROVIDEBIT»). Без сумніву, реформаторство в духовному житті християн та протестантська етика посилили розвиток довірчо-відповідальних відносин між населенням, владою і бізнесом у країнах Європи та США.

У кінці XIX–XX ст. у країнах Європи та США активно формуються всі рівні обігу зобов'язань, у тому числі довгострокові зобов'язання на пред'явника і похідні фінансові інструменти. Особливо широкого розмаху ринок грошових зобов'язань набув у США. В Сполучених Штатах Америки, крім державних зобов'язань, акцій та облігацій приватних компаній, широко використовувались іпотечні фінансові інструменти на пред'явника, у тому числі, і похідні [6]. У країнах Європи, як і в США, використовувалась іпотека, але, порівняно з американським ринком заставних зобов'язань, її частка була незначна. Проте ринок грошових зобов'язань в європейських державах на той час також був дуже потужним. Все це привело до значного зростання обігу вартості в багатьох західних країнах і внаслідок цього стрімко зросло багатство їх населення. З часом зростали багатства й інших націй. На графіку, що наводить у своїй книзі «Витоки багатства і нерівності» професор Г. Оед (див. рис. 1), ми бачимо різке зростання багатства багатьох країн, яке автор пояснює широким доступом населення до освіти та застосуванням ним отриманих знань у використанні нових технологій [12, с. 15].

Проте цей висновок до певної міри вірний, але він не відображає принципи вирішення проблеми, що досліджується. Тільки кредит, довіра і відповідальність, що забезпечують потужний обіг вартості, створюють багатство, яке дає змогу населенню багатьох країн Європи мати широкий доступ до освіти та забезпечити впровадження нових технологій. Безумовно, освіта і технології відповідно впливали на світогляд людей, що сприяло розвитку кредитних відносин та зростанню багатства, але це було вже пізніше.

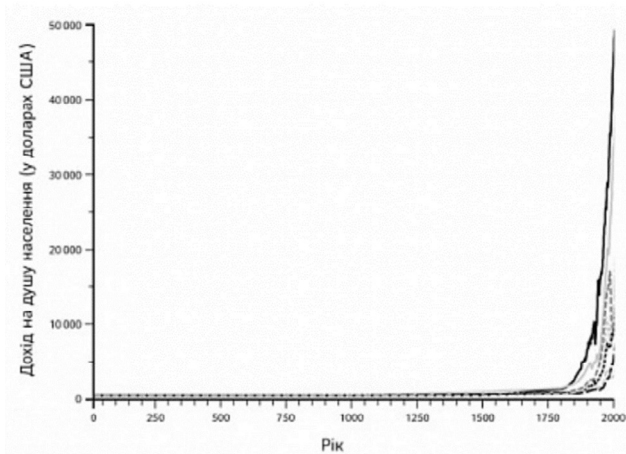


Рис. 1. Зростання доходу на душу населення в різних частинах світу [12, с. 15]

Кредит зробив багатою країною США та її мешканців. Розвиток кредитних відносин зробив доступною сучасну освіту для багатьох людей і не тільки громадян Північної Америки. Довірчо-відповідальні відносини між членами американської громади стали головним принципом їх багатства, а вже освіта і технології були похідними. Освіта та технології є причинами, але не першим джерелом багатства США й інших країн світу. Без грошей і певного достатку ресурсів, у тому числі вільного часу, створювати науку, розробляти технології та їх впроваджувати дуже важко, а в широкому плані – неможливо. Тому американське економічне диво сталося, перш за все, не завдяки технічному прогресу, як вважають Кoen Стівен і Делонг Бредфорд [8], а завдяки розвинутих кредитним відносинам, що прискорює обіг вартості та підвищує добробут у країні. Цей факт різкого зростання багатств багатьох держав, що відображено на рис. 1, є похідним широкого обігу вартості за допомогою кредитних фінансових інструментів, FinTech і, перш за все, розвинутих довірчо-відповідальних відносин.

Від чого залежить рівень довірчо-відповідальних відносин у країні? Це складне запитання, яке вимагає спеціального

всебічного розгляду. Зрозуміло, що довіра, відповідальність та взаємодопомога є проявом світогляду людини, тобто коли людина не тільки розуміє необхідність бути довірчою і відповідальною, а й відчуває таку необхідність. Довіра та відповідальність формуються багатьма факторами: географічними, кліматичними, політичними, національними, сімейними, педагогічними, психологічними, духовними, а також освітою, наявністю ресурсів, технологічним прогресом, правовими і моральними нормами та ін.

В епоху змін приходить усвідомлення, що довіра і відповідальність як соціально-економічне явище, яке формує його багатство, також є і певним підґрунтям для обігу грошових зобов'язань на всіх ланках фінансових відносин.

У сучасному суспільстві на основі довірчо-відповідальних відносин між суб'єктами ринку, склалась багаторівнева система обігу фінансових зобов'язань, яку можна поділити на шість рівнів:

Перший рівень забезпечує випуск та розміщення зобов'язань урядами країн у вигляді фідучіарних грошей: тут уряд бере на себе зобов'язання з приводу ліквідності емітованих грошей.

Другий рівень – це обіг так званих неформальних зобов'язань, які виникають між виробником (продавцем) і покупцем товарів та послуг. Тут продавець бере на себе зобов'язання задовольнити потребу покупця при обміні товару чи послуги на зобов'язання уряду.

Третій рівень – це формальні грошові зобов'язання у вигляді кредитних договорів та інших іменних цінних паперів: акцій, облігацій тощо.

Четвертий рівень – обіг довгострокових зобов'язань, як правило, на основі цінних паперів на пред'явника.

П'ятий рівень створює обіг похідних фінансових інструментів: опціонів, свопів, ф'ючерсів тощо.

Шостий рівень обігу зобов'язань почав формуватися тільки у XXI ст. – електронні гроші, FinTech та віртуальні грошові зобов'язання: криптовалюта, яка обертається майже на довірі суб'єктів ринку.

Зрозуміло, що всі рівні обігу фінансових зобов'язань взаємопов'язані і, перш за все, вони пов'язані грошима: зобов'язаннями першого рівня.

Система обігу фінансових зобов'язань як механізму зростання багатства складається з певних взаємопов'язаних елементів, які за своїм призначенням можна умовно поділити на декілька груп.

Першу групу утворюють суб'єкти ринку зобов'язань: емітенти, кредитори (інвестори), контролюючі органи.

Друга група – об'єкти системи: гроші, у тому числі електронні та віртуальні, товари (послуги), ціни папери та їх похідні.

Третю групу елементів становлять економічні норми: закони і принципи обігу зобов'язань, серед яких: принцип довіри-відповідальності, ліквідності тощо.

Четверта група – це нормативи обігу зобов'язань, а саме: нормативний показник грошового відсотка на конкурентному ринку та нормативи кредитоспроможності емітента.

До п'ятої групи належать соціально-економічні важелі задоволення потреб людини, підприємства і держави: мотиви та стимули.

Шосту групу становлять елементи інформаційного забезпечення руху зобов'язань: ринкова інформація про зобов'язання та їх емітента, офіційні нормативні документи і держстандарти, а також технічне та програмне забезпечення користувача.

Чим більше розвинута система обігу грошових зобов'язань, тим більше в неї елементів і рівнів, чим більше вони взаємопов'язано працюють, тим ефективніше діє механізм створення багатств.

У сучасному світі найбільш розвинуту систему грошових зобов'язань мають США та деякі країни Європи й Азії. В КНР дуже потужна система зобов'язань працює на другому рівні: китайська економіка є найпотужнішою з продажу товарів і послуг у всьому світі. Китай є привабливою країною для іноземних інвесторів: прямих та портфельних інвестицій. У сучасному Китаї зараз дуже багато зусиль докладають для розвитку ринка грошових зобов'язань більш високого рівня. Сьогодні Китай прагне до збільшення ВВП на душу населення і за цим показником стати світовим лідером.

Проте в епоху змін приходить усвідомлення, що одного високого показника розміру ВВП на душу населення вже недостатньо, що би бути багатою країною. У людей з'являється не стільки поняття, скільки відчуття того, що не тільки матеріальне,

а й інші цінності дуже важливі, насамперед: здоров'я, найближче оточення, вільний час для формування у себе сучасного світогляду, творчого натхнення та здійснення суспільної діяльності тощо.

В період переходу до інформаційної епохи люди починають більше цінувати відносини з їх навколишнім природним середовищем. У зв'язку з цим в кінці XX ст. та на початку XXI ст. з'явилися наукові дослідження про вимір багатства населення країн з урахуванням його відповідального відношення до природи [4].

Сьогодні людство розуміє, що багатими є і країни, де населення створює не тільки великий ВВП, а й має довірчо-відповідальне відношення до природи і піклується про збереження та відтворення навколишнього природного середовища. Крім Японії, до багатих країн з урахуванням збереження природи зараховують насамперед Швецію, Норвегію, Данію, Нідерланди, Австралію, Німеччину, Чехію та Фінляндію [15].

Україна в рейтингу багатих країн займає 120 місце щодо ВВП на душу населення зі 199 країн світу [16], а за індексом екологічної ефективності – 95 зі 178 [15]. Відносно низький рейтинг країни за багатством зумовлений і низьким рівнем довіри та відповідальності в українському суспільстві. В країні протягом багатьох років зберігається відносно низький рівень кредитування населення банками, що є важливим показником довірчо-відповідального суспільства. Так, наприклад, в 2021 році частка споживчого кредитування в загальному кредитному портфелі банків в Україні становить 15%, тоді як у Казахстані й Азербайджані вона дорівнювала відповідно 33% і 27% [11].

Звичайно країни, де існують довіра та відповідальність між населенням, бізнесом і владою, мають потужні кредитні ринки, внутрішні та зовнішні інвестиції. В цих країнах, як правило, широко обертаються різні фінансові інструменти, у тому числі і похідні. Україна, на жаль за останні 20 років не збільшила свій інвестиційний клімат та навіть інвестиційну привабливість за прямими іноземними інвестиціями (див. рис. 2) [3].

В Україні система грошових зобов'язань дуже слаборозвинута порівняно з іншими країнами Європи. У країні слабо працюють навіть перший і другий рівні обігу зобов'язань. Порівняно вузькою

є діяльність на третьому та четвертому рівнях руху фінансових зобов'язань, але існують і певні досягнення в застосуванні новітніх технологій у банківському секторі економіки.

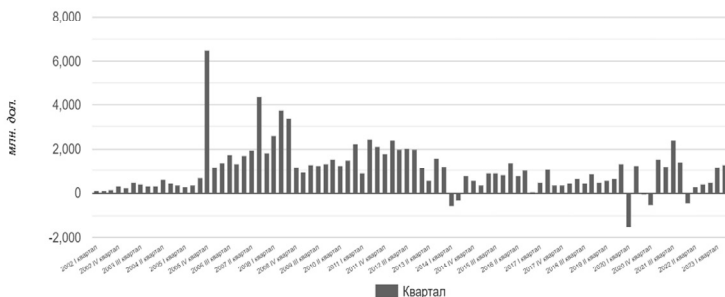


Рис. 2. Графік зміни прямих іноземних інвестицій у 2002-2023 рр. в Україні [3]

Якщо розглядати весь світ та міркувати стратегічно, то ми бачимо, що людство вступає в нову епоху, пов'язана з широким використанням цифрових технологій. Це дуже складний процес, але, що стосується багатства, то тут є певні перспективи. По-перше, цифрові технології прискорюють обіг вартості. По-друге, вони загалом за певних умов [7] сприяють розвитку довіри та відповідальності у відносинах людей.

Література

1. Аджемоглу Д. Джеймс Р. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності. К: Наш формат, 2022. 440 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К.: 1994. 352 с.
3. Графік зміни прямих іноземних інвестицій з 2002 по 2023 рр. URL: <https://bankchart.com.ua/>
4. Євтух О. Інформаційна епоха та інновації економічних знань. Економіка: новий аспект: монографія. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. С. 9-46.
5. Євтух О. Теорія вартості: сучасний дискурс. Економіка: новий аспект: монографія. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. С. 69-111.

6. Євтух О. Економіка: новий аспект: монографія. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. 296 с.
7. Кричевська Т. О. Довіра у грошово-кредитній сфері: логіко-історичне дослідження: монографія / НАНГ України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. К, 2020. 504 с.
8. Коен С., Делонг Б. Американське економічне диво і Александер Гамільтон. К: Наш формат, 2023. 192 с.
9. Marshall A. Principles of Economics. Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2021. 282 с.
10. Новий короткий виклад політичної економії / З додатком статті Л. Brentano «Класична політична економія», 2016. 184 с.
11. Обсяг споживчого кредитування переважно зростає в країнах СНД. URL: <https://kz.kursiv.media>.
12. Оded Г. Подорож людства. Витоки багатства і нерівності. К: Наш формат, 2023. 272 с.
13. Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations / Edited by Sálvio M. Soares. MetaLibri, 2007.
14. Рейтинг країн світу за рівнем людської свободи. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/human-freedom-index>
15. Список країн за індексом екологічної ефективності. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
16. Список країн за ВВП (ПКС) на душу населення. URL: <ru.wikipedia.org/wiki>.